

Антон Кориневич

кандидат юридичних наук, доцент,
Постійний Представник Президента України
в Автономній Республіці Крим,
голова робочої групи з питань реінтеграції
тимчасово окупованих територій
Комісії з питань правової реформи
(Київ, Україна)
Researcher ID: <http://www.researcherid.com/rid/G-6308-2019>
korynevych@gmail.com

Тимур Короткий

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного права
та порівняльного правознавства
Національного авіаційного університету,
член робочої групи з питань реінтеграції
тимчасово окупованих територій
Комісії з питань правової реформи
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3201-4610>
tymur_korotkyi@ukr.net

УДК 343.1:316.325(477)

ПЕРЕХІДНЕ ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ УКРАЇНИ: *PER ASPĒRA AD ASTRA*

АНОТАЦІЯ. Міжнародний збройний конфлікт, викликаний збройною агресією Російської Федерації (РФ) проти України призвів до значної кількості викликів суверенітету, територіальній цілісності, національній безпеці України, та спричинив появу потреби у здійсненні відповіді агресору, включаючи питання деокупації, реінтеграції тимчасово окупованих територій України та постконфліктного регулювання. Визначено, що однією з таких особливостей є застосування перехідного правосуддя як інструменту постконфліктного регулювання. Адже перехідне правосуддя – досить поширена форма постконфліктного регулювання, яка завдяки чіткому набору своїх основних елементів і принципів в останні десятиліття досить гнучко застосовувалася в різних постконфліктних та (або) поставторитарних суспільствах.

Мета статті – окреслити загальні рамки можливості й доцільності застосування концепції перехідного правосуддя в Україні – не лише як механізму, який сприяє постконфліктному врегулюванню, а й який спрямований на припинення міжнародного збройного конфлікту.

Перехідне правосуддя розглядається як комплексний механізм, що включає чотири основних елементи: реалізацію права знати правду про перебіг подій збройного конфлікту; інституційні реформи як гарантію неповторення збройного конфлікту; заходи з відшкодування шкоди потерпілим від збройного конфлікту; притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів

(зокрема, злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів). Відзначено, що кожен із цих елементів перехідного правосуддя деякою мірою реалізується в Україні вже зараз, коли продовжує тривати міжнародний збройний конфлікт, викликаний агресією РФ, а також тимчасова окупація Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, частин Донецької та Луганської областей.

Визначено, що в Україні нині відсутнє концептуальне закріплення перехідного правосуддя у нормативно-правовому акті; також визначальним є суспільний консенсус щодо окремих аспектів запровадження перехідного правосуддя в Україні, а його реалізація в нормативному акті – лише результат суспільного консенсусу. Проте альтернативи запровадженню перехідного правосуддя в Україні немає. Це – напрацьований світовий досвід; вивірені практикою декількох десятків збройних конфліктів і постконфліктного врегулювання принципи; захист жертв конфлікту; сучасні підходи до впровадження стандартів прав людини у постконфліктний період; подолання безкарності та баланс між невідворотною кримінальною відповідальністю за грубі порушення прав людини, воєнні злочини, злочини проти людяності та іншими формами відповідальності, амністією за менш тяжкі злочини; встановлення істини про причини та події збройного конфлікту, формування спільного бачення історії, документування злочинів та пам'ять про жертв конфлікту; гарантії неповторення конфлікту в майбутньому.

Ключові слова: перехідне правосуддя; міжнародний збройний конфлікт; окупація; права людини; найтяжчі злочини; постконфліктне врегулювання.

Міжнародний збройний конфлікт, викликаний збройною агресією Російської Федерації (далі – РФ) проти України¹ призвів до значної кількості загроз і викликів суверенітету, територіальній цілісності, національній безпеці України, та викликав потребу у здійсненні відповіді агресору, включаючи питання деокупації, реінтеграції тимчасово окупованих територій та постконфліктного регулювання. Одним із найбільш актуальних питань для української держави та суспільства є постконфліктне регулювання, яке є невід'ємною частиною засобів із формування державної політики в умовах збройного конфлікту, подолання його негативних наслідків і миробудування.

Однією з особливостей постконфліктного регулювання є застосування перехідного правосуддя. Перехідне правосуддя (правосуддя перехідного періоду, *Transitional Justice*) – досить поширена форма постконфліктно-

¹ UN Doc. A/RES/68/262 Territorial integrity of Ukraine: Resolution adopted by the General Assembly on 27 March 2014 <https://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/68/262> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. A/RES/71/205 Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol (Ukraine): Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2016 <<https://undocs.org/en/A/RES/71/205>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. A/RES/72/190 Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine: Resolution adopted by the General Assembly on 19 December 2017 <<https://undocs.org/en/A/RES/72/190>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. A/C.3/73/L.48 Situation of human rights in the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine: Resolution adopted by the General Assembly on 31 October 2018 <<https://undocs.org/A/C.3/73/L.48>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. A/RES/75/29 Problem of the militarization of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, Ukraine, as well as parts of the Black Sea and the Sea of Azov: Resolution adopted by the General Assembly on 7 December 2020 <<https://undocs.org/en/A/RES/75/29>> (accessed: 31.12.2020).

го регулювання, яка завдяки чіткому набору своїх основних елементів і принципів в останні десятиліття досить гнучко застосовувалася в різних постконфліктних та (або) поставторитарних суспільствах.

Концепція перехідного правосуддя, яка отримала право на життя у формі самостійного терміна², широко відображена у доктрині³, на практиці⁴ і в актах та діяльності міжнародних організацій⁵. Причому через багатоконпонентність концепції перехідного правосуддя діапазон предмету дослідження не вичерпується лише правозахисною тематикою – він включає конфліктологію, міжнародні відносини, історію, психологію, філософію та низку інших наукових дисциплін, що тим чи іншим чином стосуються постконфліктного регулювання.

² 'What is Transitional Justice?' (*International Center for Transitional Justice*) <<https://www.ictj.org/about/transitional-justice>> (accessed: 31.12.2020).

³ Priscilla B Hayner, *Unspeakable truths: Transitional justice and the challenges of truth commissions* (2nd edn Routledge 2011) 91–109; Moffett L and Lawther C and Jacobs D (eds), *Transitional Justice and Reparations: Remediating the Past?* (Edward Elgar Publishing 2017); Lawther Ch and Moffett L and Jacobs D, *Research Handbook on Transitional Justice* (Edward Elgar Publishing Limited 2017); Brankovic J and van der Merwe H, 'Transitional Justice in Post-Conflict Societies: Conceptual Foundations and Debates' (2014) January Technical Report 10–5. DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.18478>; Daly K and Immerigeon R, 'The Past, Present and Future of Restorative Justice: Some Critical Reflections' (1998) 1 *Contemporary Justice Review* 21–45; Leclercq S, 'Injustice through transitional justice? Subversion strategies in Burundi's peace process and postconflict developments' [2017] 11 (3) *International Journal of Transitional Justice* 525–44. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijx017>; Williams T and others, *Justice and reconciliation for the victims of the Khmer Rouge? Victim participation in Cambodia's transitional justice process* (Centre for Conflict Studies 2018).

⁴ Roman David, 'Lustration and Transitional Justice. Personnel Systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland' (*ResearchGate*, January 2011) <https://www.researchgate.net/publication/287007472_Lustration_and_transitional_justice_Personnel_systems_in_the_Czech_Republic_Hungary_and_Poland> (accessed: 31.12.2020); 'Sustainable Peace After Mass Atrocities: The Case for Transitional Justice' (*International Center for Transitional Justice*, 31.01.2019) <<https://www.ictj.org/news/sustainable-peace-after-mass-atrocities-case-transitional-justice>> (accessed: 31.12.2020); 'Integrating Economic, Social, and Cultural Rights in Transitional Justice Processes: Vehicle for Reform in the Middle East and North Africa?' (*Ohchr.org*, 24–26.09.2014) <https://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/Issues/CulturalRights/HistoricalMemorialNarratives/Conference-Tunis2014-Agenda.pdf&action=default&DefaultItemOpen=1> (accessed: 31.12.2020); 'Peace in the Korean Peninsula and Transitional Justice' (3rd KIC-EAI Int'l Conference: After the Singapore Summit, Singapore, February 2019); 'Truth, Accountability, and Asset Recovery How Transitional Justice Can Fight Corruption' (*Conference report, International Center for Transitional Justice*, August 2020) <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ_Report_corruption_conference_Web.pdf> (accessed: 31.12.2020); 'Transitional Justice in the Context of European Convention Obligations: The Right to Life and Dealing with the Past: Council of Europe Commissioner for Human Rights' (*Conference*, Belfast, 06.11.2014) <[https://rm.coe.int/ref/CommDH/Speech\(2014\)10](https://rm.coe.int/ref/CommDH/Speech(2014)10)> (accessed: 31.12.2020).

⁵ 'Rule of Law – Transitional Justice' (*The Office of the High Commissioner for Human Rights*) <<https://www.ohchr.org/RU/Issues/RuleOfLaw/Pages/TransitionalJustice.aspx>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. Guidance Note of the Secretary-General 'United Nations Approach to Transitional Justice' New York: United Nations, 2010 <https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. S/2004/616 Report of the Secretary-General on the Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies <<https://undocs.org/en/S/2004/616>> (accessed: 31.12.2020); 'Children and Transitional Justice' (*Conference organized by the UNICEF*, April 2009) <<https://www.unicef-irc.org/article/588-conference-on-children-and-transitional-justice.html>> (accessed: 31.12.2020); OHCHR Report of the UN Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence, Pablo de Greiff on National Consultations concerning the design and implementation of transitional justice measures <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Truth/GA_TJ_en.pdf> (accessed: 31.12.2020); The EU's Policy Framework on support to transitional justice. 2015 <http://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf> (accessed: 31.12.2020).

В Україні інтерес до проблематики перехідного правосуддя виник після 2014 р.⁶, але особливо посилюється в останні кілька років⁷. Серед академічних видань слід відзначити колективну монографію “Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні”, підготовлену в рамках Української Гельсінської спілки з прав людини (далі – УГСПЛ)⁸. Цій темі присвячено низку наукових статей, кількість яких із кожним роком зростає в геометричній прогресії⁹. Важливе значення мають конференції, що проводяться під егідою міжнародних організацій¹⁰, а також

⁶ Однією з перших була ініціатива професора О. Задорожного щодо створення науково-дослідного і медійного Центру постконфліктного врегулювання та розробка програми. Див.: ‘Постконфліктне врегулювання для України’ (Українська гельсінська спілка з прав людини, 05.05.2016) <<https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/POST-CONFLICT-block-ukr.pdf>> (дата звернення: 31.12.2020).

⁷ О Мартиненко, ‘УГСПЛ та перехідне правосуддя: формування трендів внутрішньої політики’ (Українська Гельсінська спілка з прав людини, 08.06.2018) <<https://helsinki.org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky>> (дата звернення: 31.12.2020).

‘Ідея запровадження перехідного правосуддя з’явилася в Україні ще 2015 року, але розробку Концепції перехідного правосуддя на законодавчому рівні на чолі з Українською Гельсінською спілкою з прав людини та Офісом омбудсмена розпочато лише у 2017 році’. Див.: І Брунова-Калісецька та Т Кисельова та О Мартиненко, *Діалог щодо моделі правосуддя перехідного періоду: особливості і функції* (Національна платформа 2020) 6.

Наразі розроблення концепції перехідного правосуддя під робочою назвою “Концепція державної політики захисту та відновлення прав людини і основоположних свобод в умовах збройного конфлікту на території України та подолання його наслідків” здійснюється робочою групою з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Комісії з питань правової реформи за дорученням Президента України. Див.: Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 <<https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>> (дата звернення: 31.12.2020); Про внесення змін до Указу Президента України від 7 серпня 2019 року № 584: Указ Президента України від 29 жовтня 2020 р. № 476/2020 <<https://www.president.gov.ua/documents/4762020-35465>> (дата звернення: 31.12.2020).

До пріоритетного напрямку роботи Комісії з питань правової реформи Президент України В. Зеленський відніс правові питання реінтеграції тимчасово окупованих територій. Президент наголосив на необхідності розробки концепції перехідного правосуддя для подолання наслідків збройного конфлікту та досягнення миру: ‘Вона повинна включати заходи з відшкодування збитків жертвам війни, притягнення до відповідальності винних у вчиненні тяжких злочинів, реалізацію права на отримання правди про перебіг подій конфлікту’ (Володимир Зеленський, ‘Настав час для більш системних і ґрунтовних кроків у законодавчій сфері України’ (Офіційний сайт Президента України, 02.10.2019) <<https://president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-nastav-chas-dlya-bilsh-sistemnih-i-grunt-57585>> (дата звернення: 31.12.2020).

⁸ А Бущенко та М Гнатівський (заг ред), *Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні* (РУМЕС 2017).

⁹ О Чубнідзе, ‘До питання перехідного правосуддя’ [2020] 1 (51) Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка 65–7; О Червякова, ‘Відповідальність за воєнні злочини: через перехідне правосуддя до сталого миру та безпеки України’ (2020) 150 Проблеми законності 161–72; А Багінський, ‘Правосуддя перехідного періоду: поняття та функції’ [2019] 4 (44) Вісник НТУУ “КПІ” 74–8. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4\(44\).199361](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4(44).199361); О Бойко, ‘Розвиток судочинства в Україні в умовах перехідного правосуддя’ (2019) 40 Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція 65–7; С Закірова, ‘Перехідне правосуддя: сутність концепції, світова практика та уроки для України’ [2019] 19–20 (184–185) Громадська думка про правотворення 2–16; А Чарнота, ‘Про яскравий випадок невизначеності, або Правосуддя перехідного періоду і верховенство права’ (2013) 2 Філософія права і загальна теорія права. DOI: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2013.2.183387>.

¹⁰ ‘Правосудие и справедливость в постконфликтных обществах? Европейский опыт и перспективы’ (Доклады и дискуссии по результатам конференции “Осенние встречи”, посвященной теме развития переходного правосудия в контексте урегулирования конфликта в восточной Украине, Берлин, 14–15.11.2018) <<https://civilmplus.org/wp-content/uploads/2019/02/RUS-DRA-brochure-Autumn-Talks-WEB.pdf>> (дата звернення: 31.12.2020); ‘Перехідне правосуддя як шлях подолання наслідків конфлікту та збройної агресії’ (Круглий стіл, 25.09.2018) <<http://kompravlud.rada.gov.ua/uploads/documents/33203.pdf>> (дата звернення: 31.12.2020); ‘PostConflict Justice in Ukraine’ Joint Conference of Ukrainian Helsinki Union for Human Rights, European Society of International Law, and Ukrainian Association of International Law’ (KIT 2017) <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Blok_80.pdf> (accessed: 31.12.2020).

дослідження, аналітика, звіти¹¹, семінари та тренінги вітчизняних правозахисних організацій¹², академічних кіл¹³. Серед них варто особливо відзначити серію експертних обговорень, що проводяться під егідою УГСПЛ¹⁴. Все більше зростає інтерес до теми реалізації перехідного правосуддя у публічному дискурсі, у засобах масової інформації¹⁵. Отже, дискурс про перехідне правосуддя в Україні має тенденцію до активізації, конкретизації (включаючи законопроектну роботу¹⁶), до переходу від вузьких експертних кіл до обговорення у професійних групах і на публічних майданчиках.

Мета дослідження¹⁷ – окреслити загальні рамки можливості й доцільності застосування концепції перехідного правосуддя в Україні – не лише як механізму, який сприяє постконфліктному врегулюванню, а й який спрямований на припинення міжнародного збройного конфлікту, викликаного збройною агресією РФ проти України. Власне, в цьому полягають дві основні особливості застосування перехідного правосуддя в Україні: застосування в умовах міжнародного збройного конфлікту,

¹¹ 'Правосуддя на Сході України в умовах збройної агресії Російської Федерації: Звіт за результатами дослідження спроможності судової системи забезпечувати правосуддя в умовах збройного конфлікту на сході України, 2016–2017' <https://www.irf.ua/content/files/justice_in_eastern_ukr.pdf> (дата звернення: 31.12.2020); Брунова-Калісецька, Кисельова, Мартиненко (н 7).

¹² 'Механізми правосуддя перехідного періоду та освітні практики як інструменти постконфліктного регулювання в Україні' (*Круглий стіл (онлайн), Українська гельсінська спілка з прав людини*, 19.11.2020) <<https://helsinki.org.ua/events/kruhlyi-stil-na-temu-mekhanizmu-pravosuddia-perekhidnoho-periodu-ta-osvitni-praktyku-iak-instrumenty-postkonfliktnoho-rehulivannia-v-ukraini-onlayn>> (дата звернення: 31.12.2020); 'Перехідне правосуддя в Україні: виклики в роботі правозахисників та суб'єктів надання правової допомоги' (*Вебінар, Українська гельсінська спілка з прав людини*, 24.05.2019) <<https://helsinki.org.ua/events/vebinar-perehidne-pravosuddya-v-ukraini-vyklyky-v-roboti-pravozahysnykiv-ta-sub-jektiv-nadannya-pravovoi-dopomohy>> (дата звернення: 31.12.2020); 'Суспільна безпека в умовах перехідного правосуддя та дотримання прав людини на прикладі інституту пробації' (*Семінар-практикум, PRAVOKATOR, Дніпро*) <<http://pravokator.club/news/seminar-praktykum-suspilna-bezpeka-v-umovah-perekhidnoho-pravosuddya-ta-dotrymannya-prav-lyudyny-na-prykladi-institutu-probatsiyi-vidbuvsya-u-pravovomu-klubi-pravokator-dnipro>> (дата звернення: 31.12.2020).

¹³ Постконфліктне врегулювання для України (н 6).

¹⁴ 'Що може дати перехідне правосуддя Україні? Бліц-інтерв'ю з експертами УГСПЛ' (*Civilm+, 07.03.2018*) <<https://civilmplus.org/uk/news/shho-mozhe-dati-perehidne-pravosuddya-ukrayini-blits-interv-yu-z-ekspertami-ugspl>> (дата звернення: 31.12.2020); 'Перехідне правосуддя – чому в Україні та саме зараз?' (*Українська гельсінська спілка з прав людини*, 22.11.2017) <<https://helsinki.org.ua/blogs/perehidne-pravosuddya-chomu-v-ukraini-ta-same-zaraz>> (дата звернення: 31.12.2020).

¹⁵ Т. Цимбрівський, 'Перехідне правосуддя та міжнародні стандарти' (*Юридична газета*, 09.10.2018) <<https://yur-gazeta.com/publications/events/perehidne-pravosuddya-ta-mizhnarodni-standarti.html>> (дата звернення: 31.12.2020); Л. Корнієвич, 'Перехідне правосуддя: шлях покарання винних чи дорога до примирення' (*Громадське*, 08.10.2018) <<https://hromadske.ua/posts/perehidne-pravosuddia-shliakh-rokarannia-vynnykh-chy-doroha-do-prumyrennia>> (дата звернення: 31.12.2020); 'Резніков очікує ухвалення закону про перехідне правосуддя для Криму та ОРДЛО у 2021 році' (*ZMINA*, 11.12.2020) <<https://zmina.info/news/reznikov-ochikuє-uhvalennya-zakonu-pro-perehidne-pravosuddya-dlya-krymu-ta-ordlo-u-2021-rozci>> (дата звернення: 31.12.2020).

¹⁶ Про засади державної політики захисту прав людини в умовах подолання наслідків збройного конфлікту: проект закону <<https://helsinki.org.ua/articles/prezentatsiya-zakonoproektu-pro-zasady-derzhavnoi-polityky-zahystu-prav-lyudyny-v-umovah-podolannya-naslidkiv-zbrojnoho-konfliktu>> (дата звернення: 31.12.2020).

¹⁷ Ми не ставили за мету надати вичерпну характеристику концепції перехідного правосуддя і практиці її застосування у межах однієї статті, що нездійснено за визначенням через складність предмета і недоцільно через наявність значної бібліографії за темою. Окремі характеристики перехідного правосуддя є певною мірою узагальненням і систематизацією існуючих підходів і наводяться, скоріше, як предмет дискусії в рамках основної мети нашої статті.

викликаною зовнішньою агресією; застосування в умовах активної фази конфлікту¹⁸. У цьому – унікальність застосування концепції перехідного правосуддя в Україні, хоча “унікальність” іманентно властива перехідному правосуддю як такому. Його застосування є унікальним у кожному конкретному випадку, у кожному поставторитарному суспільстві або ж у кожному конкретному постконфліктному врегулюванні¹⁹. Саме тому перехідне правосуддя – це набір принципів, моделей, форм і практик, які в кожному конкретному випадку складаються як пазли й утворюють у чомусь унікальну, а в чомусь закономірну, очікувану й універсальну картину переходу від постконфліктного до благополучного і демократичного суспільства.

Використання терміна “перехідне правосуддя” не лише в експертному середовищі, а й у публічному дискурсі, наявність у суспільстві дискусії про можливість і форми реалізації його в Україні для подолання наслідків міжнародного збройного конфлікту, викликаного збройною агресією РФ, свідчить про затребуваність і певною мірою “популярність” терміна, хоча у низці випадків зі спотвореним розумінням його сутності.

При цьому спостерігається певна акцентуація на окремих питаннях, умисне або мимовільне зміщення акцентів або спотворення суті перехідного правосуддя. І перш за все щодо чотирьох питань: можливості застосування перехідного правосуддя у ситуації міжнародного збройного конфлікту, викликаного зовнішньою збройною агресією, і подолання його наслідків; штучного зміщення акцентів на відповідальність, незважаючи на відсутність у самій концепції перехідного правосуддя однозначних підходів до моделі притягнення до відповідальності²⁰; масштабів амністії – ці питання вирішуються індивідуально в кожній конкретній постконфліктній ситуації та в кожному конкретному суспільстві, але на підставі принципів перехідного правосуддя і відповідно до норм міжнародного права (червоною лінією є безумовне притягнення до відповідальності осіб, які вчинили злочин геноциду, воєнні злочини, злочини проти людяності, грубі порушення прав людини); використання змішаної моделі притягнення до відповідальності – залучення іноземних експертів як суддів (прокурорів, слідчих). Деякі юристи розглядають цей крок як загрозу системі судоустрою, не враховуючи надто вузьку сферу застосування (злочин геноциду, воєнні злочини, злочини проти людяності,

¹⁸ М Гнатівський, ‘Модель перехідного правосуддя в Україні’ (*Юридична газета*, 31.10.2018) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/model-perehidnogo-pravosuddya-v-ukrayini.html>> (дата звернення: 31.12.2020).

¹⁹ Брунова-Калісецька, Кисельова, Мартиненко (н 7) 7.

²⁰ Так чи інакше, міжнародна модель притягнення до кримінальної відповідальності індивідів за воєнні злочини і злочини проти людяності, скоєні у зв’язку з міжнародним збройним конфліктом на території України, вже реалізується у межах Міжнародного кримінального суду; національна модель реалізується у формі притягнення до відповідальності за воєнні злочини та інші злочини, вчинені у зв’язку з міжнародним збройним конфліктом на території України.

грубі порушення прав людини, вчинені у зв'язку зі збройним конфліктом) та обмежений обсяг залучення іноземних фахівців, які мали досвід здійснення правосуддя у постконфліктний період у міжнародних або інтерналізованих судах.

Виникнення концепції перехідного правосуддя пов'язане з процесами демократизації й гуманізації суспільних відносин, з необхідністю забезпечити справедливість щодо жертв широкомасштабних, систематичних і серйозних порушень прав людини в умовах, коли система правосуддя зруйнована та (або) не може забезпечити адекватну відповідь на масштабне вчинення злочинів і безкарність в умовах постконфліктного або поставторитарного суспільства.

Перехідне правосуддя як комплекс принципів і підходів застосовувалося у період переходу від авторитарних режимів до ліберальних демократій у Латинській Америці та Східній Європі наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років²¹, як механізм боротьби з безкарністю. Пізніше цю концепцію стали використовувати як невід'ємну частину міжнародних миротворчих зусиль²², і вона продовжує розвиватися, набуваючи нових форматів реалізації, одночасно зберігаючи незмінними основне ядро і цілі перехідного правосуддя.

Підкреслимо, що це досить закономірний процес, з одного боку, викликаний консолідацією досвіду постконфліктного регулювання, що включає досвід, заснований на практиці подолання наслідків минулих режимів і конфліктів. З другого боку, це закріплення і розвиток концепції прав людини, підвищення стандартів захисту прав людини та подолання безкарності²³, поширення ліберальної демократії як домінуючого політичного режиму.

Безпосередньо термін “*transitional justice*” впровадив у вжиток у 1995 р. Н. Крітц²⁴. Надалі Р. Тайтель охарактеризувала термін “перехідне правосуддя” більш широко – як “концепцію правосуддя у періоди політичного переходу”²⁵. Основні положення концепції перехідного правосуддя були сформульовані французьким дипломатом Л. Жуана наприкінці 1990-х років на тлі збройного конфлікту в Руанді та розпаду Югославії в доповіді, підготовленій Підкомісією з попередження дискримінації та

²¹ Н. Поробіч-Ісакович, ‘Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості’ в Бущенко, Гнатівський (н 8) 53–70.

²² N Sharp Dustine, ‘Emancipating Transitional Justice from the Bonds of Paradigmatic Transition’ (2015) 9 International Journal of Transitional Justice 150–69.

²³ Декларация основных принципов правосудия для жертв преступлений и злоупотребления властью: резолюция 40/34 Генеральной Ассамблеи от 29 ноября 1985 г. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text> (дата звернення: 31.12.2020).

²⁴ N Kritiz and N Mandela, *Foreword: Transitional Justice-How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes* (United States Institute of Peace Press 1995); N Kritiz, *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes* (United States Institute of Peace Press 1995).

²⁵ G Teitel, *Transitional Justice* (Oxford University Press 2000).

захисту меншин Комісії з прав людини. Концепція була представлена на розгляд Комісії ООН з прав людини в 1997 р.²⁶.

Концепція включала: право на отримання інформації, право на відновлення справедливості, право на відшкодування понесеної шкоди, включаючи гарантії неповторення порушень. Ці положення сформульовано у вигляді “Зводу принципів захисту і заохочення прав людини за допомогою боротьби з безкарністю”²⁷ (*Joint Principles*), що складається із 42 принципів.

У Доповіді незалежного експерта Д. Орендліхер щодо оновленого Зводу принципів боротьби з безкарністю, викладеній на засіданні Комісії з прав людини ООН у 2005 р., зазначені принципи були скориговані й зведені до 38 принципів: 1) боротьба з безкарністю: загальні зобов’язання (принцип 1); 2) право на інформацію (принципи 2–18); 3) право на відновлення справедливості (принципи 19–30); 4) право на відшкодування шкоди/гарантії неповторення порушень (принципи 31–38)²⁸.

Загалом перехідне правосуддя у своєму виникненні, розвитку і застосуванні тісно пов’язане з розвитком міжнародного права прав людини, міжнародного кримінального права та міжнародного кримінального правосуддя. Як досить молоде і гнучке явище, концепція перехідного правосуддя має тенденцію до високої динаміки змін і розвитку, що вимагає особливої уваги в контексті її реалізації в Україні.

Міжнародно-правову основу перехідного правосуддя створюють міжнародні договори і норми звичаєвого міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного і міжнародного кримінального права.

Більш пряме і безпосереднє відображення концепція перехідного правосуддя має у так званому міжнародному “м’якому праві”, а також у сукупності актів міжнародних організацій рекомендаційного характеру, що становлять міжнародні стандарти перехідного правосуддя: у Зведеному переліку принципів захисту і заохочення прав людини за допомогою боротьби з безкарністю²⁹; у Зводі принципів захисту і заохочення прав людини за допомогою боротьби з безкарністю (Доповідь незалеж-

²⁶ UN Doc. /CN.4/ Sub.2/1997/20/Rev.1 The administration of Justice and the Human Rights of detainees. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political): Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119. E/CN.4/ Sub.2/1997/20/Rev.1. 2 October 1997 <<https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1>> (accessed: 31.12.2020).

²⁷ UN Doc. CN.4/ Sub.2/1997/20/Rev.1 The administration of Justice and the Human Rights of detainees. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political): Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119. E/CN.4/ Sub.2/1997/20/Rev.1. 2 October 1997 <<https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1>> (accessed: 31.12.2020).

²⁸ UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1 Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity, Diane Orentlicher. 8 February 2005 <<https://undocs.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1>> (accessed: 31.12.2020).

²⁹ UN Doc. E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1 The administration of Justice and the Human Rights of detainees. Question of the impunity of perpetrators of human rights violations (civil and political). Revised final report prepared by Mr. Joinet pursuant to Sub-Commission decision 1996/119. E/CN.4/ Sub.2/1997/20/Rev.1. 02 October 1997 <<https://undocs.org/en/E/CN.4/Sub.2/1997/20/Rev.1>> (accessed: 31.12.2020).

ного експерта Д. Орентліхер про оновлені принципи, що стосуються захисту і просування прав людини через дії щодо боротьби з безкарністю)³⁰ та значної кількості інших джерел³¹.

Перехідне правосуддя застосовувалося у суспільствах і державах, які перебували у стані постконфліктного врегулювання і переходу від збройного конфлікту (зокрема й наслідків окупації) до стану миру (Боснія і Герцеговина, Колумбія, Ліберія, Сербія, Хорватія тощо) або переходу від авторитарного режиму до демократичної політичної системи (Аргентина, Демократична Республіка Конго, Індонезія, Південна Африка, Східний Тимор, Чилі тощо). Практика застосування концепції перехідного правосуддя, гнучкість і динамічність реалізації, розвиток у процесі реалізації – це особливість концепції, яка дає змогу їй адаптуватися і забезпечувати реагування в різних постконфліктних ситуаціях, зокрема і в Україні.

Тобто перехідне правосуддя можна визначити як комплекс принципів, процесів, заходів і практик, спрямованих на відновлення справедливості щодо жертв широкомасштабних або систематичних порушень прав людини, створення умов і можливостей для миробудівництва у постконфліктний період або в період трансформації політичних систем в авторитарних державах.

Метою перехідного правосуддя є відновлення справедливості стосовно жертв авторитарних політичних режимів/збройних конфліктів, створення умов для примирення у суспільстві, реалізація верховенства права, відновлення соціальної довіри і справедливості, недопущення конфлікту в майбутньому.

³⁰ UN Doc. E/CN.4/2005/102/Add.1 Orentlicher D. Report of the independent expert to update the Set of principles to combat impunity. E/CN.4/2005/102/Add.1 8 February 2005 <<https://undocs.org/en/E/CN.4/2005/102/Add.1>> (accessed: 31.12.2020).

³¹ Наприклад: UN Doc. S/2004/616 The rule of law and transitional justice in conflict and post-conflict societies: Report of the Secretary-General (23 August 2004) <<https://undocs.org/en/S/2004/616>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. A/RES/60/147 Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law: Resolution adopted by the General Assembly on 16 December 2005 <<https://undocs.org/en/A/RES/60/147>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. E/CN.4/Sub.2/2005/17 Housing and property restitution in the context of the return of refugees and internally displaced persons: Final report of the Special Rapporteur, Paulo Sérgio Pinheiro <<https://undocs.org/E/CN.4/Sub.2/2005/17>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. A/62/885 Nuremberg Declaration on Peace and Justice (19 June 2008) <<https://undocs.org/A/62/885>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. A/HRC/RES/12/11 Human rights and transitional justice: Resolution adopted by the Human Rights Council 12 October 2009 <<https://undocs.org/A/HRC/RES/12/11>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. A/HRC/RES/12/12 Right to the truth: Resolution adopted by the Human Rights Council 12 October 2009 <<https://undocs.org/A/HRC/RES/12/12>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. A/68/165 Note verbale dated 18 July 2013 from the Permanent Mission of Uruguay to the United Nations addressed to the President of the General Assembly <<https://undocs.org/en/A/68/165>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. A/73/336 Promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence: Report of the Special Rapporteur on the promotion of truth, justice, reparation and guarantees of non-recurrence 23 August 2018 <<https://undocs.org/A/73/336>> (accessed: 31.12.2020); UN Doc. Guidance Note of the Secretary-General 'United Nations Approach to Transitional Justice' New York: United Nations, 2010 <https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf> (accessed: 31.12.2020); The EU's Policy Framework on support to transitional justice <https://eas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/the_eus_policy_framework_on_support_to_transitional_justice.pdf> (accessed: 31.12.2020).

Особливістю перехідного правосуддя є, по-перше, спрямованість на відновлення справедливості та прав жертв; по-друге, комплексність і обов'язкова наявність всіх елементів за умови їх гнучкого поєднання; по-третє, максимальна адаптація використовуваних механізмів і підходів до існуючих у постконфліктному/поставторитарному суспільстві (державі) умов; по-четверте, забезпечення відновлення довіри до громадських і соціальних інститутів; по-п'яте, створення умов неповторення конфлікту в майбутньому.

Щодо ситуації в Україні, то першочерговим завданням перехідного правосуддя є створення умов для дотримання, захисту та відновлення прав людини й основоположних свобод громадян України в умовах триваючого міжнародного збройного конфлікту з РФ і подолання його наслідків на території України.

Перехідне правосуддя охоплює не лише юридичні механізми і практики в період трансформації (коли право використовують як засіб трансформації та як напрям трансформації), а й неюридичні механізми й практики, наприклад – вплив на колективну пам'ять щодо усвідомлення досвіду минулого³². У цьому – сила концепції, яка не зводиться до виключно правових інструментів, але в процесі реалізації в конкретному постконфліктному суспільстві багато в чому ґрунтується на правових рішеннях і регулятивних механізмах. Тому помилково зводити перехідне правосуддя лише до питань відповідальності за злочини, амністії чи захисту прав людини, спектр питань і механізмів перехідного правосуддя значно ширший. Перехідне правосуддя – це широкий спектр соціальних практик та активностей, інституційних змін і юридичних механізмів, де право (правова система) є одночасно як інструментом, так і об'єктом впливу.

Сама комплексність і юридична гнучкість перехідного правосуддя передбачає, на нашу думку, двоетапну модель його юридичного закріплення: на першому етапі доцільним є формулювання найбільш загальних принципів на основі суспільного консенсусу, які б відповідали суспільним очікуванням, із легітимізацією найбільш авторитетної в суспільстві на певний момент державної інституції (президент, референдум, парламент); на другому етапі конкретизація цих принципів у регуляторному акті або актах (закон/закони, підзаконні акти). Така модель є найбільш ефективною і дієвою, вона забезпечує консолідацію суспільства, єдність політичної волі й досягнення цілей постконфліктного регулювання.

Тому при запровадженні перехідного правосуддя в Україні важливо перш за все визначити мету, основні завдання, рамки та форми перехідного правосуддя для України. З точки зору юридичної техніки це завдання концепції як форми юридичного акту, яка має бути запроваджена

³² Уварова О, 'Характеристика перехідного періоду' в Бущенко, Гнатівський (н 8) 8.

державним органом чи особою, яка відповідає очікуванням суспільства з цього питання.

Вперше в законодавстві України положення щодо концепції перехідного правосуддя були закріплені в Указі Президента України “Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим”:

Представництву Президента України в Автономній Республіці Крим у взаємодії з центральними та місцевими органами виконавчої влади, іншими державними органами, органами місцевого самоврядування вживати заходів для подальшої активізації роботи щодо <...> розроблення стратегічних програмних документів з питань деокупації та реінтеграції в Україну тимчасово окупованої території, відновлення порушених внаслідок окупації прав і свобод людини і громадянина, напрацювання пропозицій щодо концепції перехідного правосуддя, проведення нарад та консультацій з відповідних питань³³.

Таким чином, саме зазначений Указ Президента України щодо діяльності Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим є першим нормативно-правовим актом в Україні, який містить положення щодо концепції перехідного правосуддя.

На нашу думку, найбільш загальні положення перехідного правосуддя повинні бути викладені у формі Концепції, затвердженої Указом Президента України, з подальшою конкретизацією та деталізацією у відповідних законах і підзаконних актах України.

Розроблення такої Концепції було доручено робочій групі з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Комісії з питань правової реформи, утвореній Указом Президента України³⁴. Одним із завдань, яке було поставлене Президентом України перед цією робочою групою у жовтні 2019 р.³⁵, – напрацювати національну Концепцію перехідного правосуддя, яка стане відповіддю України на виклики міжнародного збройного конфлікту та окупації території України.

У серпні 2020 р. робоча група завершила роботу над документом із робочою назвою “Концепція державної політики захисту та відновлення прав людини й основоположних свобод в умовах збройного конфлікту на території України та подолання його наслідків”. Серед авторів Концепції – провідні українські юристи-міжнародники, науковці, представ-

³³ Питання Представництва Президента України в Автономній Республіці Крим: Указ Президента України від 17 жовтня 2019 р. № 758/2019 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/758/2019#Text>> (дата звернення: 31.12.2020).

³⁴ Питання Комісії з питань правової реформи: Указ Президента України від 7 серпня 2019 р. № 584/2019 <<https://www.president.gov.ua/documents/5842019-28949>> (дата звернення: 31.12.2020); Про внесення змін до Указу Президента України від 7 серпня 2019 року № 584: Указ Президента України від 29 жовтня 2020 р. № 476/2020 <<https://www.president.gov.ua/documents/4762020-35465>> (дата звернення: 31.12.2020).

³⁵ Зеленський (н 7).

ники правозахисних організацій України, які працюють із тематикою збройного конфлікту, представники Офісу Генерального прокурора, судді, адвокати та ін. Група в процесі створення Концепції проводила консультації з національними та міжнародними експертами в сфері перехідного правосуддя за підтримки партнерів з *Pravo-Justice*, Міжнародного фонду “Відродження”, *USAID*, *Crisis Management Initiative (CMI)*, *Centre for Humanitarian Dialogue* та ін.

Основна мета Концепції – створити умови для дотримання, захисту та відновлення прав людини й основоположних свобод громадян України в умовах триваючого міжнародного збройного конфлікту з РФ та подолання його наслідків в Україні. Положення Концепції стосуються як тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, так і тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя. Адже тимчасова окупація РФ території Автономної Республіки Крим і міста Севастополя є міжнародним збройним конфліктом, який спричинений збройною агресією РФ проти України.

Концепцію розроблено на основі досвіду врегулювання постконфліктних відносин у таких країнах, як Німеччина, Колумбія, Сербія, Боснія і Герцеговина, Хорватія тощо, були сформовані та застосовуються принципи перехідного правосуддя заради переходу від збройного конфлікту, окупації, до стану миру і стабільності, відновлення системи правосуддя та системи урядування.

Концепція містить традиційні для перехідного правосуддя чотири елементи.

1. Відшкодування шкоди постраждалим від міжнародного збройного конфлікту. Включає визначення загальних підстав і процедур визнання особи постраждалою від міжнародного збройного конфлікту, а також організацію системної роботи щодо такого визнання. Відновлення порушених внаслідок конфлікту прав є пріоритетним способом відшкодування завданої шкоди (зокрема, відновлення документів, що посвідчують особу, забезпечення доступу до освіти, гарантування права на соціальний захист, захист майнових прав, відновлення судових проваджень і перегляд справ, які були розглянуті на окупованих територіях, тощо). Передбачено створення ефективного прозорого механізму компенсації для матеріальної компенсації завданої постраждалим від міжнародного збройного конфлікту шкоди. Моральна сатисфакція передбачає визнання Україною осіб постраждалими від збройного конфлікту та засвідчення прагнення держави відновити порушені права (зокрема й за допомогою реабілітації, відновлення гідності та репутації), а також вжиття заходів щодо неповторення таких порушень у майбутньому.

2. Притягнення винних до відповідальності та заходи із запобігання безкарності передбачають створення умов для ефективного розслідуван-

ня та притягнення до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини, злочини проти людяності, грубі порушення прав людини, а також інші кримінальні правопорушення, що були скоєні під час міжнародного збройного конфлікту. Також важливо створити умови, за яких мирне цивільне населення, яке проживає на тимчасово окупованих територіях, та особи, які обіймали некерівні посади в окупаційних адміністраціях, не зазнають кримінального переслідування виключно у зв'язку з місцем свого проживання чи із зайняттям відповідних посад.

Крім того, цей компонент передбачає: законодавче закріплення підстав застосування амністії до осіб, які причетні до бойових дій, які не вчиняли воєнних злочинів, злочинів проти людяності, грубих порушень прав людини; встановлення засад застосування заходів із люстрації громадян України, які здійснювали функції публічної влади на тимчасово окупованих територіях; можливість залучення до здійснення розслідування та судового розгляду окремих категорій злочинів (злочини проти людяності, воєнні злочини, грубі порушення прав людини) іноземних фахівців; правовий захист і заходи захисту осіб у судовому процесі постраждалим від збройного конфлікту та свідкам тощо.

3. Забезпечення права на правду про збройний конфлікт передбачає створення механізму збирання, зберігання та розповсюдження достовірної інформації про причини, перебіг та наслідки збройного конфлікту, а саме: забезпечення системної діяльності щодо документування та реконструкції подій, які стосуються міжнародного збройного конфлікту; збирання та систематизація документів, виданих органами і посадовими особами окупаційної адміністрації РФ, підприємствами, установами й організаціями на тимчасово окупованих територіях; визначення уповноваженого центрального органу виконавчої влади, який відповідатиме за збереження документів, фото-, відео- та інших документів щодо пам'яті про події міжнародного збройного конфлікту. Крім того, передбачено можливість утворення Уповноваженого органу зі встановлення правди про збройний конфлікт як незалежного органу для дослідження та оприлюднення належним чином встановлених фактів стосовно найбільш резонансних подій або найбільш масштабних порушень прав людини й основоположних свобод, вчинених під час міжнародного збройного конфлікту; вжиття заходів для розсекречення архівів та забезпечення доступності документів щодо тимчасової окупації території України тощо.

4. Заходи з недопущення виникнення міжнародного збройного конфлікту в майбутньому передбачають, зокрема: запровадження на державному рівні заходів, спрямованих на попередження збройних конфліктів, управління та врегулювання соціальних конфліктів; визначення підстав проведення люстрації, категорій осіб, щодо яких може бути проведена люстрація, проведення перевірок і визначення заборони обіймати керівні по-

сади на державній службі, у підприємствах, установах та організаціях державної і комунальної форм власності протягом визначеного періоду часу; підвищення кваліфікації представників правоохоронних органів у сфері міжнародного права прав людини, міжнародного гуманітарного права, міжнародного кримінального права; створення спеціального резерву державних службовців, працівників правоохоронних органів, суддів тощо для заміщення посад на звільнених територіях; затвердження інформаційної та освітньої політик держави, зокрема й щодо перехідного правосуддя, з урахуванням права на правду про збройний конфлікт тощо.

Концепція є рамковим документом визначення національної моделі перехідного правосуддя для України. Вона встановлює засади (“дорожню карту”) державної політики щодо захисту та відновлення прав людини й основоположних свобод в умовах міжнародного збройного конфлікту та окупації частини території України РФ, подолання негативних наслідків такого конфлікту.

Важливо відзначити, що перехідне правосуддя для України має як внутрішній, так і зовнішній виміри; природно, що ні в першому, ні в другому випадку воно не охоплює всіх аспектів, пов’язаних із міжнародним збройним конфліктом, викликаним збройною агресією РФ проти України, і не претендує на винятковість механізмів та інструментів. Щодо внутрішнього аспекту, то, безсумнівно, деокупація та реінтеграція тимчасово окупованих територій³⁶ потребують ширшого комплексу сил і засобів, ніж зміст перехідного правосуддя. Але перехідне правосуддя, поза сумнівом, є важливим елементом політики деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Зауважимо, що початок застосування перехідного правосуддя на ранній стадії, тобто в умовах міжнародного збройного конфлікту, наближає і полегшує деокупацію, прискорює реінтеграцію.

Зовнішній аспект включає, серед іншого, міжнародну відповідальність РФ за міжнародно-протиправну поведінку, гарантії неповторення конфлікту в майбутньому. Це не є питанням перехідного правосуддя як такого, проте окремі його елементи (відповідальність за воєнні злочини і злочини проти людяності, їх документування) сприяють досягненню і цих цілей.

Тому винесення у публічну площину питань, пов’язаних із деокупацією та реінтеграцією тимчасово окупованих територій України, є абсолютно природним та обґрунтованим³⁷. У ці механізми та процеси по-

³⁶ ‘Якою має бути Стратегія повернення Криму та Донбасу’ (Українська гельсінська спілка з прав людини, 23.08.2019) <<https://helsinki.org.ua/articles/yakoju-maie-butiy-stratehii-povernennia-krymu-ta-donbasu>> (дата звернення: 31.12.2020).

³⁷ ‘Коли ми говоримо про державну політику перехідного періоду, це не тільки перехідне правосуддя, а й багато інших речей. Сигнал цього документу в тому, що люди, які на сьогодні знаходяться на тимчасово окупованих територіях, є заручниками окупаційного режиму, який забезпечується Російською Федерацією, їм не потрібно боятись власної країни’, – наголосив Віцепрем’єр-міністр

винна бути включена концепція перехідного правосуддя для України як невід’ємний та обов’язковий компонент деокупації та реінтеграції.

Висновки. Таким чином, перехідне правосуддя розглядається як комплексний механізм, що включає різноманітні правові, інституційні та соціальні перетворення в суспільстві, як правило, він містить чотири основних елементи: реалізацію права знати правду про перебіг подій збройного конфлікту; інституційні реформи як гарантію неповторення збройного конфлікту; заходи з відшкодування шкоди потерпілим від збройного конфлікту; притягнення до відповідальності осіб, винних у вчиненні найтяжчих злочинів (зокрема, злочину геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів). Кожен із цих елементів має власні цілі та завдання, принципи, спрямовані на ефективну реалізацію, місце і значення в системі перехідного правосуддя. Загалом, у сучасних постконфліктних суспільствах кожен із цих елементів знаходить втілення тією чи іншою мірою; водночас лише в їх сукупності, у їх взаємозв’язку проявляється синергетичний ефект перехідного правосуддя як єдиного цілого.

Якщо говорити про поточну ситуацію, то ми з упевненістю можемо констатувати, що кожен із чотирьох елементів перехідного правосуддя реалізується в Україні вже зараз, коли продовжує тривати міжнародний збройний конфлікт, спричинений збройною агресією РФ проти України, а також тимчасова окупація Автономної Республіки Крим і міста Севастополя, частин Донецької та Луганської областей. Кожен з елементів (а саме: компенсація жертвам конфлікту і відновлення їх прав; право на правду; відповідальність за грубі порушення прав людини, воєнні злочини, злочини проти людяності; заходи з припинення конфлікту і гарантії неповторення конфлікту в майбутньому) знаходить відображення в законодавстві України³⁸, у законопроектах³⁹,

України – Міністр з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій Олексій Резніков, ‘Мінреінтеграції завершило розробку проєкту закону про перехідний період’ (*Mtot.gov.ua*) <<https://mtot.gov.ua/ua/minreintegracii-zavershilo-rozrobku-proektu-zakonu-pro-perehidni-period>> (дата звернення: 09.12.2021).

³⁸ Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях: Закон України від 18 січня 2018 р. № 2268-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19#Text>> (дата звернення: 31.12.2020); Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 р. № 1207-VII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#n2>> (дата звернення: 31.12.2020); Програма діяльності Кабінету Міністрів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 червня 2020 р. № 471 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/471-2020-%D0%BF#Text>> (дата звернення: 31.12.2020); План пріоритетних дій Уряду на 2020 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 вересня 2020 р. № 1133 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1133-2020-%D1%80#Text>> (дата звернення: 31.12.2020) та ін.

³⁹ Про внесення змін до деяких законів України щодо внесення відомостей про зареєстроване місце проживання громадян України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, а також оформлення документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України: проєкт закону від 31 грудня 2020 р. № 4564 <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70781> (дата звернення: 31.12.2020); Про внесення змін до Закону України “Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб” щодо звільнення внутрішньо переміщених осіб від негативних наслідків невиконання грошових зобов’язань: проєкт закону від 29 жовтня 2019 р. № 2329 <<http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/>

у правозастосовній практиці, в соціальній активності, у суспільному дискурсі.

Звісно, на цьому етапі не йдеться про повноцінну реалізацію перехідного правосуддя в Україні як цілісного і цілеспрямованого явища. І причина не лише у формальній стороні проблеми (поки що відсутнє концептуальне закріплення у нормативно-правовому акті); визначальним є суспільний консенсус щодо окремих аспектів запровадження перехідного правосуддя в Україні, а його реалізація в нормативному акті – лише результат суспільного консенсусу. Тому важливе значення має дискусія про методи, форми і цілі перехідного правосуддя для України, його моделі й очікувані результати. І, безсумнівно, важлива наявність політичної волі, спрямованої на реалізацію такого консенсусу, його правова легалізація, – спочатку визначення загальних принципів, цілей і рамок перехідного правосуддя для України, а надалі їх закріплення в чітких і конкретних законодавчих актах на основі нормативної моделі перехідного правосуддя для України.

Але, на нашу думку, альтернативи запровадженню перехідного правосуддя в Україні немає. Це – напрацьований світовий досвід, вивірені практикою декількох десятків збройних конфліктів і постконфліктного врегулювання принципи; захист жертв конфлікту, сучасні підходи до впровадження стандартів прав людини у постконфліктний період; подолання безкарності та баланс між невідворотною кримінальною відповідальністю за грубі порушення прав людини, воєнні злочини, злочини проти людяності та іншими формами відповідальності, амністією за менш тяжкі злочини; встановлення істини про причини та події міжнародного збройного конфлікту, формування спільного бачення історії, документування злочинів та пам'ять про жертв конфлікту; гарантії неповторення конфлікту майбутньому; про успішну, незалежну, суверенну Україну та благополуччя кожного з нас.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Kritz N J, *Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes* (United States Institute of Peace Press 1995) (in English).
2. Kritz N and Mandela N, *Foreword: Transitional Justice-How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes* (United States Institute of Peace Press 1995) (in English).
3. Teitel G, *Transitional Justice* (Oxford University Press 2000) (in English).
4. Williams T and others, *Justice and reconciliation for the victims of the Khmer Rouge? Victim participation in Cambodia's transitional justice process* (Centre for Conflict Studies 2018) (in English).
5. Brunova-Kalissetska I ta Kyselova T ta Martynenko O, *Dialoh shchodo modeli pravosuddia perekhidnoho periodu: osoblyvosti i funktsii* (Natsionalna platforma 2020) (in Ukrainian).

Edited books

6. Lawther Ch and Moffet L and Jacobs D, *Research Handbook on Transitional Justice* (Edward Elgar Publishing Limited 2017) (in English).
7. Moffett L and Lawther C and Jacobs D (eds), *Transitional Justice and Reparations: Remediating the Past?* (Edward Elgar Publishing 2017) (in English).
8. Priscilla B Hayner, *Unspeakable truths: Transitional justice and the challenges of truth commissions* (2nd edn Routledge 2011) (in English).
9. Bushchenko A ta Hnatovskyi M (red), *Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perekhidnoho periodu v Ukraini* (RUMES 2017) (in Ukrainian).
10. Porobich-Isakovich N, 'Pravosuddia perekhidnoho periodu v Bosnii i Hertsehovyni – vyklyky ta mozhlyvosti' v Bushchenko A ta Hnatovskyi M (red), *Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perekhidnoho periodu v Ukraini* (RUMES 2017) 53–70 (in Ukrainian).
11. Uvarova O, 'Kharakterystyka perekhidnoho periodu' v Bushchenko A ta Hnatovskyi M (red), *Bazove doslidzhennia iz zastosuvannia pravosuddia perekhidnoho periodu v Ukraini* (RUMES 2017) (in Ukrainian).

Journal articles

12. Brankovic J and van der Merwe H, 'Transitional Justice in Post-Conflict Societies: Conceptual Foundations and Debates' (2014) January Technical Report 10–5 DOI: <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.18478> (in English).
13. Daly K and Immarrigeon R, 'The Past, Present and Future of Restorative Justice: Some Critical Reflections' (1998) 1 Contemporary Justice Review 21–45 (in English).
14. Leclercq S, 'Injustice through transitional justice? Subversion strategies in Burundi's peace process and postconflict developments' [2017] 11 (3) International Journal of Transitional Justice 525–44. DOI: <https://doi.org/10.1093/ijtj/ijx017> (in English).
15. Sharp D N, 'Emancipating Transitional Justice from the Bonds of Paradigmatic Transition' (2015) 9 International Journal of Transitional Justice 150–169 (in English).
16. Bahinskyi A, 'Pravosuddia perekhidnoho periodu: poniattia ta funktsii' [2019] 4 (44) Visnyk NTUU "KPI" 74–8. DOI: [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4\(44\).199361](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.4(44).199361) (in Ukrainian).

17. Boiko O, 'Rozvytok sudochynstva v Ukraini v umovakh perekhidnoho pravosuddia' (2019) 40 *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Ser.: Yurysprudentsiia 65–7 (in Ukrainian).
18. Charnota A, 'Pro yaskravyy vypadok nevyznachenosti, abo Pravosuddia perekhidnoho periodu i verkhovenstvo prava' (2013) 2 *Filosofiiia prava i zahalna teoriia prava*. DOI: <https://doi.org/10.21564/2227-7153.2013.2.183387> (in Ukrainian).
19. Cherviakov O, 'Vidpovidalnist za voieni zlochyny: cherez perekhidne pravosuddia do staloho myru ta bezpeky Ukrainy' (2020) 150 *Problemy zakonnosti* 161–72 (in Ukrainian).
20. Chubiniidze O, 'Do pytannia perekhidnoho pravosuddia' [2020] 1 (51) *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka* 65–7 (in Ukrainian).
21. Zakirova S, 'Perekhidne pravosuddia: sutnist kontseptsii, svitova praktyka ta uroky dlia Ukrainy [2019] 19–20 (184–185) *Hromadska dumka pro pravotvorennia* 2–16 (in Ukrainian).

Conference papers

22. 'Children and Transitional Justice' (*Conference organized by the UNICEF*, April 2009). <<https://www.unicef-irc.org/article/588-conference-on-children-and-transitional-justice.html>> (accessed: 31.12.2020) (in English).
23. 'Integrating Economic, Social, and Cultural Rights in Transitional Justice Processes: Vehicle for Reform in the Middle East and North Africa?' (*Ohchr.org*, 24–26.09.2014) <https://www.ohchr.org/_layouts/15/WopiFrame.aspx?sourcedoc=/Documents/Issues/CulturalRights/HistoricalMemorialNarratives/Conference-Tunis2014-Agenda.pdf&action=default&DefaultItemOpen=1> (accessed: 31.12.2020) (in English).
24. 'PostConflict Justice in Ukraine' Joint Conference of Ukrainian Helsinki Union for Human Rights, European Society of International Law, and Ukrainian Association of International Law' (*Kyiv, KIT*, 2017) <https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2017/05/Blok_80.pdf> (accessed: 31.12.2020) (in English).
25. 'Peace in the Korean Peninsula and Transitional Justice' (*3rd KIC-EAI Int'l Conference: After the Singapore Summit, Singapore*, February 2019) (in English).
26. 'Transitional Justice in the Context of European Convention Obligations: The Right to Life and Dealing with the Past: Council of Europe Commissioner for Human Rights' (*Conference, Belfast*, 06.11.2014) <[https://rm.coe.int/ref/CommDH/Speech\(2014\)10](https://rm.coe.int/ref/CommDH/Speech(2014)10)> (accessed: 31.12.2020) (in English).
27. 'Truth, Accountability, and Asset Recovery How Transitional Justice Can Fight Corruption' (*Conference report, International Center for Transitional Justice*, August 2020) <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ_Report_corruption_conference_Web.pdf> (accessed: 31.12.2020) (in English).
28. 'Mekhanizmy pravosuddia perekhidnoho periodu ta osviti praktyky yak instrumenty postkonfliktnoho rehuliuвання v Ukraini' (*Kruhlyi stil (onlain)*, *Ukrainska helsinska spilka z prav liudyny*, 19.11.2020) <<https://helsinki.org.ua/events/kruhlyy-stil-na-temu-mekhanizmy-pravosuddia-perekhidnoho-periodu-ta-osviti-praktyky-ia-instrumenty-postkonfliktnoho-rehuliuвання-v-ukraini-onlayn/>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
29. 'Perekhidne pravosuddia v Ukraini: vyklyky v roboti pravozakhysnykiv ta sub'iektiv nadannia pravovoi dopomohy' (*Vebinar, Ukrainska helsinska spilka z prav liudyny*, 24.05.2019) <<https://helsinki.org.ua/events/vebinar-perekhidne-pravosuddya-v-ukrajini-vyklyky-v-roboti-pravozakhysnykiv-ta-sub-jektiv-nadannya-pravovoji-dopomohy/>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).

30. 'Perekhidne pravosuddia yak shliakh podolannia naslidkiv konfliktu ta zbroinoi ahresii' (*Kruhlyi stil*, 25.09.2018) <<http://kompravlud.rada.gov.ua/uploads/documents/33203.pdf>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
31. 'Pravosudye y spravedlyvost v postkonfliktnykh obshchestvakh? Evropeiskyi opyt y perspektyvy' (*Doklady y diskussyy po rezultatam konferentsyy "Osennye vstrechy", posviashchennoi teme razvytiya perekhodnogo pravosudyia v kontekste urehulyrovanyia konflykta v vostochnoi Ukrainy*, Berlyn, 14–15.11.2018) <<https://civilmplus.org/wp-content/uploads/2019/02/RUS-DRA-brochure-Autumn-Talks-WEB.pdf>> (accessed: 31.12.2020) (in Russian).
32. 'Suspilna bezpeka v umovakh perekhidnogo pravosuddia ta dotrymanna prav liudyny na prykladi instytutu probatsii' (*Seminar-praktykum, PRAVOKATOR*, Dnipro) <<http://pravokator.club/news/seminar-praktykum-suspilna-bezpeka-v-umovah-perehidnogo-pravosuddya-ta-dotrymanna-prav-lyudyny-na-prykladi-instytutu-probatsiyi-vidbuvsya-u-pravovomu-klubi-pravokator-dnipro>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).

Newspaper articles

33. Gnatovskiy M, 'Model perekhidnogo pravosuddia v Ukraini' *Yurydychna hazeta* (Kyiv, 31.10.2018) <<https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/model-perehidnogo-pravosuddya-v-ukrayini.html>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
34. Tsymbrivskiy T, 'Perekhidne pravosuddia ta mizhnarodni standarty' *Yurydychna hazeta* (Kyiv, 09.10.2018) <<https://yur-gazeta.com/publications/events/perehidne-pravosuddya-ta-mizhnarodni-standarti.html>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).

Websites

35. 'What is Transitional Justice?' (*International Center for Transitional Justice*) <<https://www.ictj.org/about/transitional-justice>> (accessed: 31.12.2020) (in English).
36. Roman David, 'Lustration and Transitional Justice. Personnel Systems in the Czech Republic, Hungary, and Poland' (*ResearchGate*, January 2011) <https://www.researchgate.net/publication/287007472_Lustration_and_transitional_justice_Personnel_systems_in_the_Czech_Republic_Hungary_and_Poland> (accessed: 31.12.2020) (in English).
37. 'Rule of Law – Transitional Justice' (*The Office of the High Commissioner for Human Rights*) <<https://www.ohchr.org/RU/Issues/RuleOfLaw/Pages/TransitionalJustice.aspx>> (accessed: 31.12.2020) (in English).
38. 'Sustainable Peace After Mass Atrocities: The Case for Transitional Justice' (*International Center for Transitional Justice*, 31.01.2019) <<https://www.ictj.org/news/sustainable-peace-after-mass-atrocities-case-transitional-justice>> (accessed: 31.12.2020) (in English).
39. Zelenskiy V, 'Nastav chas dlia bilsh systemnykh i gruntovnykh krokiv u zakonodavchii sferi Ukrainy' (*President.gov.ua*, 02.10.2019) <<https://president.gov.ua/news/volodimir-zelenskij-nastav-chas-dlya-bilsh-sistemnih-i-grunt-57585>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
40. Korniiievych L, 'Perekhidne pravosuddia: shliakh pokarannia vynykh chy doroha do prymyrennia' (*Hromadske*, 08.10.2018) <<https://hromadske.ua/posts/perekhidne-pravosuddia-shliakh-pokarannia-vynykh-chy-doroha-do-prymyrennia>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
41. Kuznetsova I, 'Ekonomichno Rosiia vzhe ne spravliaietsia na Donbasi – vitseprem'ier Reznikov' (*Radio Svoboda*, 07.11.2020) <<https://www.radiosvoboda.org/a/30935424.html>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
42. Martynenko O, 'UHSPL ta perekhidne pravosuddia: formuvannia trendiv vnutrishnoi polityky' (*Ukrainska Helsinska spilka z prav liudyny*, 08.06.2018) <<https://helsinki.org>>

- org.ua/articles/uhspl-ta-perehidne-pravosuddya-formuvannya-trendiv-vnutrishnoji-polityky/> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
43. Reznikov O, 'Minreintegratsii zavershylo rozrobku proiektu zakonu pro perekhidnyi period' (*Mtot.gov.ua*, 31.12.2020) <<https://mtot.gov.ua/ua/minreintegracii-zavershylo-rozrobku-proiektu-zakonu-pro-perehidni-period>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
 44. 'Perekhidne pravosuddia – chomu v Ukraini ta same zaraz?' (*Ukrainska helsinska spilka z prav liudyny*, 22.11.2017) <<https://helsinki.org.ua/blogs/perehidne-pravosuddya-chomu-v-ukrajini-ta-same-zaraz>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
 45. 'Postkonfliktne vrehulivannia dlia Ukrainy' (*Ukrainska helsinska spilka z prav liudyny*, 05.05.2016) <<https://helsinki.org.ua/wp-content/uploads/2016/05/POST-CONFLICT-block-ukr.pdf>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
 46. 'Pravosuddia na Skhodi Ukrainy v umovakh zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii: Zvit za rezultatamy doslidzhennia spromozhnosti sudovoi systemy zabezpechuvaty pravosuddia v umovakh zbroinoho konfliktu na skhodi Ukrainy, 2016–2017' <https://www.irf.ua/content/files/justice_in_eastern_ukr.pdf> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
 47. 'Reznikov ochikuie ukhvalennia zakonu pro perekhidne pravosuddia dlia Krymu ta ORDLO u 2021 rotsi' (*ZMINA*, 11.12.2020) <<https://zmina.info/news/reznikov-ochikuye-uhvalennya-zakonu-pro-perehidne-pravosuddya-dlya-krymu-ta-ordlo-u-2021-roczy>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
 48. 'U Kabmini sprohnozuvaly termyny pryiniattia zakonu pro perekhidnyi period v Donbasi' (*Zn.ua*, 28.10.2020) <<https://zn.ua/ukr/POLITICS/u-kabmini-sprohnozuvali-termini-prijnjattja-zakonu-pro-perekhidnij-period-v-donbasi.html>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
 49. 'Shcho mozhe daty perekhidne pravosuddia Ukraini? Blits-interv'iu z ekspertamy UHSPL' (*Civilm+*, 07.03.2018) <<https://civilmplus.org/uk/news/shho-mozhe-dati-perehidne-pravosuddya-ukrayini-blits-interv-yu-z-ekspertami-ugspl>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).
 50. 'Yakoiu maie buty Stratehiia povnennia Krymu ta Donbasu' (*Ukrainska helsinska spilka z prav liudyny*, 23.08.2019) <<https://helsinki.org.ua/articles/yakoiu-maie-butystratehiia-povnennia-krymu-ta-donbasu/>> (accessed: 31.12.2020) (in Ukrainian).

Anton Korynevych
Tymur Korotkyi

TRANSITIONAL JUSTICE FOR UKRAINE:
PER ASPĚRA AD ASTRA

ABSTRACT. The international armed conflict caused by Russia's aggression against Ukraine has led to a number of challenges to Ukraine's sovereignty, territorial integrity, national security, and the need to respond to the actions of aggressor, including issues of deoccupation, reintegration of Ukraine's temporarily occupied territories, and post-conflict regulation in Ukraine. It is determined that one of such features is the use in Ukraine of transitional justice as a tool of post-conflict regulation. After all, transitional justice is a fairly common form of post-conflict regulation, which due to a clear set of its basic elements and principles in recent decades has been applied quite flexibly in various post-conflict and/or post-authoritarian societies.

The purpose of the article is to outline the general framework of the possibility and expediency of applying the concept of transitional justice in Ukraine – not only as a mechanism that promotes post-conflict settlement, but which is also aimed at ending international armed conflict.

Transitional justice is seen as a comprehensive mechanism that includes four main elements: the realization of the right to know the truth about the course of international armed conflict; institutional reforms as a guarantee of non-recurrence of international armed conflict; measures to compensate damage caused to victims of international armed conflict; bringing to justice those guilty of committing the most serious crimes (in particular, the crime of genocide, crimes against humanity, war crimes).

It is noted that in modern post-conflict societies, each of these elements is embodied in one way or another. It is noted that each of the four elements of transitional justice is to some extent implemented in Ukraine now, when the international armed conflict in Ukraine, caused by Russian aggression, as well as the temporary occupation of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol, parts of Donetsk and Luhansk regions continues. It is determined that as of now there is no conceptual consolidation of transitional justice in the normative legal act in Ukraine. The public consensus on certain aspects of the introduction of transitional justice in Ukraine is also decisive, and its implementation in the normative act is only the result of public consensus. But there is no alternative to the introduction of transitional justice in Ukraine. This is a world experience; principles verified by the practice of several dozen armed conflicts and post-conflict settlement; protection of victims of conflict, modern approaches to the implementation of human rights standards in the post-conflict period; overcoming impunity and balancing the inevitable criminal liability for gross human rights violations, war crimes, crimes against humanity and other forms of liability, amnesty for less serious crimes; establishing the truth about the causes and events of the international armed conflict, forming a common vision of history, documenting crimes and the memory of the victims of the conflict; guarantees that the conflict will not recur in the future.

KEYWORDS: transitional justice; international armed conflict; occupation; grave crimes; human rights; post-conflict settlement.